

VERS ÉS KÖZÖSSÉGE (Echinox, 1977. 6—7.)

Amióta a vers létrehozása nem közvetlenül adott közösségi cselekvés, amióta a költői aktus kezdeti ősegsége visszavonhatatlanul szétesett: verstermek és versfogyasztók kettősségére, tudja-e a költő, hogy kihez szól? Lehet-e a költészetnek közösségi funkciója, vagy a közvetlen „címzett” — és a „postai továbbítás” (megjelenés) — hiányában megmarad az egyéni kifejezés szintjén. És ha a vers el is játszatja közösségével a „közösség” szerepét, vajon a felelős költészet hús-vér maszkjait hogyan öltethi magára arc nélküli bábok tömege? Az esztétikai szférán kívül vagy belül kell-e keresnünk egy nemzetiség közösségi tudatát? E kérdésekre kísérel meg válaszolni Egyed Péter *Hús-vér maszkok járókelőnek, avagy a vers és közössége* című tanulmányában.

„Jőjj hát, öcsém, jó barátom, / gyere gyermekkori társam! / Daloljuk dalunkat együtt, / ketten kezdjük énekelni, / mert most megint összegyűltünk.” A Kalevala a közösséghez-szólás ősi egységét őrzi. Manapság, amikor már a Kalevala eredeti funkciói olyannyira nem részei élettevékenységünknek, hogy észre sem vesszük benne a népköltészeti alkotást, a közvetlenül adott közösségi cselekvésnek ez a költői lehetősége is eltűnt. De vajon a közösségi cselekvéssel együtt eltűnt a közösséghez szólás lehetősége is?

A költészet fejlődésének ez az esztétikai szükségszerűsége nem zárja ki azt, hogy a történelem kivételes pillanataiban, például forradalomkor az esztétikai szférán kívüli tények ne állíthassák helyre a költői aktus közvetlenül közösségi jellegét. 1848-ban Petőfi forradalmi versei nem a közösség költői aktusának eredményei. De a forradalmi ideológia ez esetben mint sajátos jelrendszer segítheti elő a költemény hagyományos (esztétikai) jelrendszerének érvényesülését. A forradalmi cselekvés közegeiben a közösségnek költői aktusba való bekapcsolása nagymértékben a két jelrendszer szervesülésének köszönhető. Itt a szavalat teremti meg a közösségnek mint az alkotói aktus közvetlen részesének illúzióját. A történelem, bár a költői aktus közvetlen közösségi jellegét a munkamegosztással (a költő társadalmi státusának megteremtésével) visszavon-

hatatlanul közvetetté teszi, e közvetettségen belül megteremt egy újabb típusú *közvetlenséget*, vagy ennek lehetőségét.

Ebből a szempontból különösen jól körvonalazódik az aktivista költészet ontológiája: forradalmi helyzet híján a lírát újból közvetlenül közösségivé tenni akaró törekvések az esztétikai szférán belül maradnak. Kérdés, hogy lehet-e a költői aktust pusztán esztétikai szférán belül közvetlenül közösségivé tenni. Lukács György az avantgardizmust az esztétikum önfelbomlasztásának nevezi, József Attila kiutasítja az aktivista Kassákot a szocialista irodalomból. E válaszok elvileg tagadják az ilyen kísérlet létjogosultságát. A közvetlenül közösségivé tétel csak az esztétikai szférán kívül történhetik, a költői aktus közvetlenségét létrehozó társadalmi gyakorlat megváltoztatásával. Am e változások a líra közvetlenül közösségivé tételének csak lehetőségét hozzák létre, a megvalósulás ismét csak az esztétikai szférán belül várható. Az irodalmi szemiatizmus főbúne az a dogma volt, amely szerint ez a dialektika már „ma” érvényesül. Így fordult — többek között — a líra is közvetlenül a közösséghez, holott az az egyetemes közösség, amelyhez fordult, még nem létezett. Ezért tartozik egy elfelejtett — elejtett — irodalmi műlthoz a problémátlan traktoristák víg túlkölése a harmatos réteken stb.

Melyek azok a formák és a műalkotásnak — itt versnek — azok a szintjei, amelyek által a közösség, közvetett módon, kifejezésre jut? Miképpen tárgyasul a versben egy virtuális közösségkép? *A befogadás poétikája* (M. Glowinski és az ő nyomán Edward Balcerzan) nem tartja a *virtuális befogadót* szociológiai-lag azonosítható társadalmi kategóriának. A „befogadó” azonban mégsem elvont vonatkozási rendszer, nem azonosítható arc nélküli bábok tömegével, amelyek egy társadalmisított forgatagban mozognak. A költő többé-kevésbé pontosan tudja, hogy kiknek ír — ez alkotói lelkiismeretének és tudatosságának ismérve. Ennek hiányában hogyan is tudná olvasóit a versolvasásból fakadó olyan meghatározhatatlan következmények vállalására készíteni, mint amilyen értékrendszerük állandó változtatásának kényszere, adott nyelvük állandó megtagadása egy új költői nyelv elfogadása érdekében?

Az alkotó viszonya befogadójához meg-

határozza közösségét. Mi történik, ha a versolvasó nem vállalja szerepét, nem akar tudni arról, hogy ő egy költői aktus alkotórésze? A költőt is megfosztja szerepétől, letépi válláról rangfokozatait, megtagadja költőjét, s arra kényszeríti a lírai alanyt, hogy az folyamatosan bizonyosságot tegyen közösségével való azonosulásáról. A költőnek játszania kell közösségével szerepét, hogy ő is játszhasza a magát. Költő és közössége együvé tartozásának tudata nemcsak az alkotói biztonság kérdése, hanem a költészet létfeltétele is. Szilágyi Domokos *Vád* című versének e soraiban: „s miért nem nyugtattok meg, hisz *ti*, / mégis csak *ti*, / *ti* vagytok én” — az *én* és *ti* is deiktikus kifejezések. Ez azt jelenti, hogy azok a tények, amelyekre vonatkoznak, csak a beszélőkhöz való viszonyuk által határozhatók meg. Tehát *te* nélkül nem tudhatom, hogy ki vagyok *én* és *én* nélkül nem tudhatod, hogy ki vagy *te*, és e körből nincs kitérés, csak válság, amelyben elmélyül e meghatározás.

Jelenkori romániai magyar költészetünk nem esik (eshet) abba a hibába, hogy magát csak szűk közösségével tételezi. A továbbiakban eme állítás igazságát próbálja a tanulmányíró Szilágyi Domokos, Király László és Balla Zsófia költészetének közösségi jelentésével bizonyítani. Az értelem egyetemességének mértékében a közösség mint formateremtő elv is új változatokban jelentkezik. E változatok mindegyike a közösségetudat építésének funkcióját is új szinten valósítja meg, és az esztétikai szféra társadalmasításának igénye — és a szocializmus adott körülményei — alapján e funkciók egyre kevésbé csak-ideologikusak. Az ideológiai funkciót — a közösségi tudat alakítását — egyre inkább közvetlenül, az esztétikai szférán belül teszik.

A versnek mint egységnek szintjén a közösség versszervező szerepét játsszik. 1. immanensen, a „befogadó” poétikai irányításként működő jelenléte által; 2. tematikusan, azáltal, hogy a közösségi kérdéskör az esztétikai szféra (itt vers) tárgya; 3. a személyes névmások deiktikus jellege által; végül 4. a közösségre utaló — nem-deiktikus — névszói szerkezetek és ezek gyakorisága által.

Dsida séta közben csak Tinti kutyájának fejtette ki természetes harmóniatanát, a mai romániai magyar líra jellemző darabjában — Király László *Sétalovaglás* című versében — a közösségi szerepek jelenléte megkérdőjelezi a természetes harmónia mai megvalósítási esélyeit. A közösség szereprendszere itt tehát egy retorikai alakzatot — a sétalovaglás allegóriáját határozza meg. Az

olvasó azonban ezúttal sokkal nehezebben azonosul az allegóriával, mint a kutyáját sétáltató kirándulóval. A befogadói folyamat intellektualizálása folytán az allegória kevesebbet vállal a meghatározásból, az olvasóra bizza azt. E súlyponteltolódás a költészeti aktus egységének fenntartása szempontjából nélkülözhetetlen. A modern költő a közösségek felrajzolásában nem a változóhoz nyúl, hanem a maradandót ragadja meg, s a maradandóság szerepeit az olvasóra kényszerítve közösségeknek tagjait önmaguk partikularitásának a közösségi általánosban való felismeréséhez segíti hozzá.

Jogos a kérdés: mennyire általánosítható a szerep, avagy meddig terjed a nem-meghatározás szabadsága? Végeredményben a költői szerep ott ér véget, ahol eltűnik a szerephez tartozó szöveg, és eltűnnek a szerepjátszásra vonatkozó költői (rendezői) útmutatások. Marad a létről való egyetlen (és ezért tragikus) kérdés és a negatív önmeghatározás lehetséges formái. Kicsoda az, aki „nem muzeográfus, s nem díshaltenyésztő, nem moziátogató vagy kocsmatulajdonos, nem vezető állású tisztviselő, nem halottmosó, nem könyvkupec?” (Balla Zsófia: *A távolságok ideje*) Alighanem a közösség nagy Meghatározatlanja, akinek épp meghatározatlansága miatt „hollókkal táncol szabadsága”. A negatív önmeghatározás — a szabadságért vállalt szerep ígérete.

Költő és közösség kölcsönös meghatározottságának folyamatában újrarajzolódnak a szerepek, és változik a hang. Egyvalami nem változhat: maga a kölcsönösség. Jean Cocteau programatikus szavai: „Fogalmam sincs, vajon e magok termékeny talajba hullanak-e. Én vagyok a magok, ti a talaj. Mit tehettek erről?” — a tömegkommunikáció korában a költészet halálos ítéletévé változnak. Nincsenek „magok”, nincsen „talaj”, háromszor van *ti*, és csak egyszer *én*. Ha nincs ez a természetes egység, az *én* nem érzékeli a *ti*-t, nem tudja megmondani *ti*-ről, hogy ő kicsoda. Pedig meg kell mondania, létfeltétele ez. Ha nem teszi, elpusztul. A *ti* pedig költőjével együtt lírai öntudatát is elveszti.

A FŐISKOLAI DIPLOMÁK NEMZETKÖZI ELISMERÉSE (Mír Nauki, 1977. 2.).

A főiskolai diplomák és a különféle tudományos fokozatok elismerése nemzetközi szinten — viták, megbeszélések tárgya évtizedek óta. A kérdés csak az UNESCO keretében 1953–1976 között több mint hat politikai és gazda-

sági találkozó témája volt, s egyes vonatkozásaira kitér a Helsinkii Ertekezlet záróokmánya is. A nemzetközi megbeszélések eredményeit összegezve, az UNESCO javaslatot dolgozott ki a probléma végleges megoldására; ezt ismerteti és a korábbi viták anyagát elemzi újabb számában a Tudományos Dolgozók Nemzetközi Szövetségének negyedévi, öt nyelven megjelenő folyóirata.

Az elemzés középpontjában a politikai, anyagi és erkölcsi érdekeltségek védelme áll. Az anyagi oldalt tekintve a kérdés ütközéspontja a hazai és a bevándorolt tudományos erők fizetése közötti különbség. A nyugati országok számára előnyös a főiskolai végzettségű munkaerő importja, egyrészt mivel kisebb fizetésért végzik ugyanazt a munkát, amit a hazaiak nagyobbért, másrészt mivel olyan helyzetet teremtenek, amelyben a hazai munkanélküli szakemberek kénytelenek a végzettségüknek nem megfelelő bérért szerződni. A felső képzettségű munkaerő vándorlása azonban nemcsak egyéni anyagi hátránnyal jár, hanem — túl az egyéni érdeken — egyre inkább gazdasági és politikai jelentőségre tesz szert.

Az „agyátszivárgás” nagyon is egyoldalú — a gyengébben fejlett államokból a fejlettebb kapitalista államokba irányul. Ezzel az amúgy is gyenge szellemi potenciálú fejlődő országok ereje csökken, a tény tehát újabb lemaradás forrása; ezenkívül számottevő anyagi kárt is jelent, tekintetbe véve a főiskolások oktatására fordított alapokat (gyakran éppen valutaalapokat, mivel sok főiskolást küldenek külföldre tanulni). Ez a jelenség különösen feltűnő a Földközi-tenger térségében, ahonnan az elmúlt évtizedben nagyon sok, főiskolát végzett fiatal vándorolt ki a nyugati kapitalista államokba. A recenzeált elemzés szerint az „agyátpumpálás” katasztrofális következményekkel járhat elsősorban a gyarmati uralom alól nemrég felszabadult államokra nézve, de nem kis veszteséggel számolhatnak a nyugat-európai államok is, ahonnan szintén elég nagy a kivándorlás az Egyesült Államokba.

Ebben a helyzetben különös jelentősége van a diplomák nemzetközi elismerésének. A jogegyenlőtlenség gyakorlatát védelmezők a szakemberek képzettségi szintjében mutatkozó különbséggel érvelnek, ezt azonban jelenleg csak becslés alapján állapítják meg. Természetesen vannak különbségek a felkészítés színvonalában, de a felső szint egy adott országban függ attól, mennyire magas képzettségűek az előadók (ez a tényező a kivándorlással egyre gyengül), hogy mennyire jól szer-

vezett az oktatás, és milyenek az anyagi alapjai. Az oktatás nivóját felső szinten ugyanakkor befolyásolja az elemi és középfokú oktatás minősége is, meghatározva azt, hogy milyen lehet a jövő szakembereinek tudományos felkészítése. Minden országnak törekednie kell tehát a felkészítés, az oktatás tökéletesítésére, amiben a nemzetközi együttműködés is sokat segíthet — olyan meg egyezések alapján, amelyek tiszteletben tartják az államok függetlenségét, egyenjogúságát, a főiskolák és tudományos kutatóintézetek kölcsönös előnyeit, s kizárják azt, hogy egyes államok ideológiai vagy gazdasági nyomást gyakorolhassanak más országokra.

Egy általános nemzetközi egyezménynek elő kellene írnia a külföldön szerzett diplomák otthoni elismerését is. A kérdésnek ez az oldala a Földközi-tenger övezete államainak nice-i értekezletén merült fel 1976-ban, ugyanis sok esetben a — politikai konfliktusokkal kapcsolatos — belső megtorló intézkedések következtében az ifjak külföldön kénytelenek tanulni, visszatérésük pedig akadályokba ütközik, holott szabad hazatérésük és diplomájuk elismerése csak erősítené az adott ország szellemi életét, elmozdítaná tudományos haladását. Szükséges lenne, hogy az erre vonatkozó egyezmény kidolgozásában részt vegyenek a Tudományos Dolgozók Nemzetközi Szövetségének képviselői is, valamint hogy e szervezetnek és a szakszervezeteknek joguk legyen ellenőrizni az egyezmény előírásainak betartását — állapítja meg végül az elemzés.

AZ ORVOSTUDOMÁNY „ELVESZETT PARADICSOMA” (Poland, 1977. 8.).

Az orvostudomány lehetőségeiről indított vitát a folyóiratban Tadeusz Kielenowski neves lengyel orvosprofesszor.

Úgy tudjuk — állapítja meg —, hogy az orvostudománynak sikerült a himlőt leküzdenie, ma már a gyerekek nem halnak meg torokgyíkban, s az utóbbi harminc évben a tüdőbaj sem szed újabb áldozatokat. Naponta olvashatjuk az újságban és halljuk a rádióban, hogy a vese- és szívátültetésekkel emberleteket mentenek meg. Ezért van az, hogy az emberek nagy része abban a hitben él: a még pusztító főbb betegségek, mint például az érlelmeszesedés, a rák és az elmebetegségek megszűntetése csak idő kérdése, s az emberi nem az egészség és a hosszú élet új aranykorába lép. Ennek ellenére egyes epidemiológusok korántsem ilyen optimisták. Ázsiának és Afrikának azokon

a vidékein, ahova még nem jutott el az orvostudomány, az egyes víruscsaládok a majmokban élnek tovább, s a maláriát sem sikerült még az egész világon megszüntetni. Milliók hálnak meg még napjainkban is tüdőbajban, és a lepra áldozatainak száma is meghaladja a tizenöt milliót. A helyzetet a Rifampycin nevű új antibiotikummal sem lehet segíteni. A rákbetegségek elleni küzdelemben sem várhatók a közeljövőben jelentős eredmények. A rákkutatók véleménye szerint a rák elleni végső győzelemre csak évtizedek múlva lehet számítani. Az öregek számarányának növekedése természetesen az orvostudomány haladásának és eredményeinek köszönhető. Sajnálatos tény viszont az, hogy az öregedés nemcsak az egyént, hanem a környezetét is érintő fizikai és pszichikai tünetei az emberi életnek pontosan ugyanabban a periódusában (ha nem korábban) jelentkeznek, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt. Az öregek „népességrobbanása“ a világ legtöbb országában fenyegető gond. Létük többletproblémát jelent a modern világ túlnépesedett, lakáshiánnyal küzdő városaiban. A gdański egyetem neves orvostudomány professzorának véleménye szerint ez visszajukra fordítja, tehát kétségessé teszi az orvostudomány újabb és újabb vívmányait. Azt is mondhatjuk, az orvostudomány fejlődése csak a rokkantak számát növeli. Meghosszabbítja az emberek életét, de nem ígér teljes gyógyulást. A gyomor- és nyombélfekély például a modern világ leggyakoribb betegsége. Az orvosok számára ma már nem jelentenek problémát a korábban végzetes kimenetelű esetek, mint amilyen a gyomorr vérzés, a perforálódás, vagy a hashártyagyulladás, de e betegségek kezelése nem minden esetben eredményes, és a betegség többnyire életreszóló. A cukorbetegség például egy életen át az inzulinra vannak utalva. A beszédet és az új gyógyszerek a szívbetegség „félrokkant“ életét is meghosszabbították. A veseátültetésekkel szintén hosszú éveket nyer a vesebeteg. S nem is említettük a neurózisban szenvedők és a pszichiátriai kezelésre szorulóknak növekvő számát. Az orvostudomány jelenlegi állása mellett ők sem nézhetnek túlzott derülattással a jövő elébe. Egyszerűen kétségtelennek látszik, hogy a fizikai és szellemi „félrokkantak“ száma továbbra is növekedni fog, mivel az orvostudomány mai eszközeivel csak a hosszú életet garantálja, a teljes gyógyulást nem.

Majdnem biztosra vehető, hogy eljön az az idő, amikor az orvostudományt tehetetlenséggel fogják vádolni. Az orvostudomány mindenhatóságába vetett

hit már napjainkban sem korlátlan. Az antimedicina kora következik? Hova vezet a mai rutinos orvosi gyakorlat, melynek erejéből nem futja többre, mint meghosszabbítani a szenvedők szenvedéseit? Mit ér az az orvostudomány, amely meghosszabbítja ugyan az életet, de nem törődik ennek az életnek az értékével? Milyen következményekkel járhat a „félrokkantak“ tömegtermelése? Nem vezet-e ez hosszú távon katasztrófához? E dilemmának két, homlokegyenest ellentétes megoldása van. Az első, a hangyák, a természetek és a méhek rovartársadalma mintájára, nem tűr meg semmiféle betegséget vagy rokkantságot: a sérült vagy beteg egyedet saját sorsára hagyják. A „társadalmi darwinizmusnak“ nevezett biológiai módszer ezt rafináltabb módon valósítja meg. Ez a módszer, bár hatása csak nemzedékek múlva érzékelhető, úgy mond „humánusabban“ éri el kitűzött célját: az utódok nemzésének jogát kizárólag a testileg és szellemileg teljesen egészséges emberek számára tartja fenn. Innen már csak egy lépés a mesterséges megtermékenyítés általános bevezetése. A lengyel orvosprofesszor a kultúrával és erkölcsi érzékkel összeegyeztethetetlennek tartja ezt a perspektívát. Marad a második lehetőség. Miért elképzelhetetlen, hogy azok az emberek, akik fizikailag vagy szellemileg nem minősülnek „normálisnak“, úgy élhessenek a társadalomban, hogy ne kelljen „rokkantságuk“ erkölcsi következményeivel számolniuk, és létükkel környezetüknek se okozzanak problémát? Határozottan el kell vetnünk minden olyan elképzelést, amely szerint a fizikailag vagy szellemileg hátrányban levők számára a leprások telepeizhez hasonló állandó kolóniákat létesítenének, amelyben a betegek a társadalomtól elkülönítve, mesterségesen fenntartott jó-módban és kényelemben élnek. A családi házak tervezésekor és általában a lakásépítési programokban figyelembe kellene venni nemcsak a fiatalok és egészségesek, hanem a betegek igényeit és szükségleteit is, éppúgy, mint az éttermek, kávéházak, színházak és mozik tervezésében.

A társadalomnak hozzá kellene szoknia a „félrokkantak“ látványához és jelenlétéhez, sajátos kapcsolatkultúrát kellene kifejlesztenie velük szemben, különleges tiszteletben kellene részesítenie őket. Volt már erre példa a történelemben: a közép-keleti kultúrák korai szakaszában kultikus tisztelet övezte a betegeket. Ma ennek a kultusznak csak olyan formális maradványaival találkozunk, mint a rokkantaknak fenntartott hely a buszban vagy villamoson.

Ahogy eddig a népek és nemzetek az egészséghez való jogért harcoltak, és sikerrel, ezentúl azért kell harcolnunk, hogy elismerjék: betegnek lenni is jogunk van. Nem hagyhatjuk, hogy a betegség vagy rokkantság egyfajta megbélyegzettséghez vezessen, mely kiközösíti a beteget a társadalomból. Az egészséges fiatal atléták „sztarolása” mindaddig nem ártalmas, amíg bálványozásuk csak játék, amíg a tolószékben ülők is önfeledten tudják tapsolni a bajnokot. Ez a kultusz csak akkor vezet katasztrófához, ha megszűnik ez az önfeledtség.

A modern orvostudomány tehát mindössze a hosszú öregkor ígérétével ajándékozott meg bennünket. De ne higgyünk a hamis prófétáknak, akik az egészséges földi paradicsomáról regélnek.

FAULKNER LEVELEI

(Saturday Review, 1977. február 5.)

Sokszor leírták már: Faulkner szeretett vadászni, halászni, gazdálkodni, szerette a whiskyt és a pipadohányt és nem utolsósorban a szép, fiatal nőket. De mondják, gyűlölte az irodalmi beszélgetéseket, s ha saját munkájáról kérdezték, nyersen válaszolt, vagy éppen hallgatott. John W. Aldridge, a michigani egyetem angol irodalom tanára, az amerikai irodalomtörténet tekintélyes képviselője személyes emlékei alapján megerősíti ezt a kialakult képet; ő is akkor tudott közel kerülni a világhírű íróhoz, amikor kiderült, hogy hasonló farm-élményeket őriz ifjúkorából, s attól kezdve jól el tudtak beszélgetni a déli életformáról, a gazdaságról, a földfajtákról, a növénytermesztés kedvező idejéről és az őszvérek bámulatosan titokzatos pszichológiájáról.

William Faulkner leveleinek első átfogó gyűjteménye (életrajzírója, Joseph Blotner kiadásában) ugyanezt a társasági, irodalmi élettől visszahúzó szerzőt mutatja, aki irtózott az újságírók és a rajongók zaklatásától; 1953-ban írta: „Svédország Nobel-díjat adott nekem. Franciaországtól a *Becsületrendet* kaptam. Amit szülőházam tett értem — csupán annyi,

hogy tiltakozásom és kérésem ellenére rámtört.”

A korai levelek jelentős része 1925-ből való, Faulkner első európai útját idézi. Azt várná az ember — írja Aldridge —, hogy egy művészi érzékenységű, vidéken élő fiatal amerikai számára az európai étellel és kultúrával való találkozás revelációt jelentsen; jellemző, hogy a leglelkesebb levélét egy kis faluból, az olasz Alpokból írja, ahová az amerikai turisták elől menekült, és ahol kitűnően szót értett a helybeli parasztemberekkel. Ezek után nem meglepő, hogy nincs szó a levelekben európai vagy amerikai írókkal együtt töltött napokról, felrázó találkozásokról (melyek oly sokat jelentettek például Hemingway-nek, Fitzgeraldnak, Dos Passosnak, Steinnek, Joyce-nak vagy Picassónak). A későbbi évek dokumentumai ugyancsak azt mutatják, hogy Faulkner nem kötött szoros barátságot valamelyik írótságával. Mielőtt Európába utazott volna, öt hónapot töltött New Orleans-ban, és itt Sherwood Anderson biztatta az írásra; a Blotner-féle életrajz szerint Faulkner inaskodásának fontos időszaka ez de erre sincs utalás a levelekben, legfeljebb arra, hogy e barátságának bizonyos okból vége szakadt.

Bár többször járt Hollywoodban, forgatókönyveit írta ott, érdemben erről a világról sincs mondanivalója. Kivéve kiadónak címzett, előleget sürgető kéréseit, Faulkner, úgy tűnik, nem irt személyes hangú leveleket, még legközelebbi hozzátartozóihoz sem. Különböző, nőkhöz írt levelei, sajnos, ugyancsak többnyire kimaradtak a kötetből. Aldridge szerint az író „a sztoikus méltóság barikádja mögé vonult vissza”. Emlékező-értékelő cikkében (mely ezt a jellemző címet viseli: *Mule Talk in Yoknapatawpha County*) a szerző több mint maró iróniát lát abban, hogy a Nobel-díj elnyerése után Faulkner mind több időt töltött az amerikai Oxfordon kívül, elfogadta a meghívásokat, egyetemi előadásokat tartott, mindinkább föladta magányosságát. Egészsége gyengülésének ideje ez, alkotó energiája hanyatlik — a találkozások egy növekvő úrt hivatottak valamennyire betölteni...